

Jemen pet godina od početka arapskog proljeća: država ili teritorij siromaštva i konflikta?

Jelisaveta Blagojević

Sukobi, rat, siromaštvo i glad predstavljaju tek neke od glavnih asocijacija na najnerazvijeniju arapsku državu – Jemen. No, s obzirom na to da ne posjeduje temeljni element državnosti prema Weberu, odnosno monopol nad silom, pitanje je možemo li ga nazvati državom ili samo teritorijem siromaštva i konflikata. Nepostojanje kontrole stvara pogodno tlo za razvoj ekstremističkih skupina, kao što je Al Qaida, što dodatno produbljuje podjele u društvu i narušava mogućnost normalnog funkcioniranja političkog sustava

"Jemen se raspada pred našim očima."
Ban Ki-moon – glavni tajnik UN-a (Un.org, 2015)

Sukobi, rat, siromaštvo i glad predstavljaju tek neke od glavnih asocijacija na najnerazvijeniju arapsku državu – Jemen. No, s obzirom na to da ne posjeduje temeljni element državnosti prema Weberu, odnosno monopol nad silom, pitanje je možemo li ga nazvati državom ili samo teritorijem siromaštva i konflikata. Nepostojanje kontrole stvara pogodno tlo za razvoj ekstremističkih skupina, kao što je Al Qaida, što dodatno produbljuje podjele u društvu i narušava mogućnost normalnog funkcioniranja političkog sustava.

Suvremeni Jemen nastao je ujedinjenjem Sjevernog i Južnog Jemena 1990. godine. Za razliku od Sjevernog Jemena nad kojim zbog nepristupačnog planinskog terena i otpora plemena kolonijalne sile nisu mogle uspostaviti vlast i utjecaj, Južni Jemen više je od sto godina bio pod kolonijalnom upravom Velike Britanije. Također, kao formirane države u 20. stoljeću imali su potpuno drugačiji politički sustav – Sjeverni Jemen bio je plemenska konzervativna država, a Južni Jemen socijalistička sekularna država (Gagić, 2013: 54).

Nova ujedinjena država Jemen okrenula se zapadu, višestranačju i kapitalističkom gospodarstvu. Međutim, nesuglasice i podijeljenost između šijitske Sane i sunitskog Adena, odnosno konzervativnog sjevernog Jemena s iznimno jakim plemenskim utjecajem i marksističkog južnog Jemena, sekularne države pod utjecajem Sovjetskog Saveza, nisu nadvladane. Zbog separatističkih težnji juga došlo je do rata 1994. godine, iz kojeg je kao

pobjednik izašao sjeverni Jemen s predsjednikom Ahmedom Alijem Abdulahom Salehom na čelu.

Urušena državnost

Od ujedinjenja Sjevernog i Južnog Jemena 1990. do 2011. godine na čelu nove države Jemen nalazio se Saleh, koji tijekom svoje dugogodišnje vladavine nije uspostavio politički stabilnu i gospodarski održivu državu. Naprotiv, kleptokracija i kroni kapitalizam, gdje su se favorizirali pripadnici njegova plemena i obitelji, predstavljali su temeljne karakteristike njegova režima.

Predsjednik ujedinjene zemlje vladao je na autoritarno-sultanistički način, izbrisavši granicu između režima i države, odnosno izdigao se iznad državnih institucija i uspostavio personalnu vladavinu, temeljenu na piramidi patronata koja je počivala na vojno-plemensko-gospodarskom kompleksu. Pripadnici plemena Saleh Sanhan dominirali su na svim vodećim položajima u društvu, uključujući vojsku. U takvom okruženju i vojska je bila deprofesionalizirana i deinstitucionalizirana, za razliku od specijalnih postrojbi koje su bile pod zapovjedništvom članova Salehove obitelji. Osnovni zadatak vojske bio je obrana zemlje od vanjske prijetnje, a snaga sigurnosti zaštita režima.

Odnosi između Saleha i društva počivali su na kompeticiji za kontrolu nad resursima. U toj borbi Saleh je preuzeo kontrolu nad glavnim resursima, što mu je omogućavalo pristup značajnim položajima i materijalnim beneficijama. Ni plemena ni islamističke skupine nisu bili dovoljno homogeni u nastojanju da preuzmu kontrolu od Saleha, već su surađivali s njim u cilju ostvarivanja vlastitih interesa. Ni društvo, ali ni država oko

Odnosi između Saleha i društva počivali su na kompeticiji za kontrolu nad resursima. U toj borbi Saleh je preuzeo kontrolu nad glavnim resursima, što mu je omogućavalo pristup značajnim položajima i materijalnim beneficijama. Ni plemena ni islamističke skupine nisu bili dovoljno homogeni u nastojanju da preuzmu kontrolu od Saleha, već su surađivali s njim u cilju ostvarivanja vlastitih interesa

Saleha nisu bili jaki. Drugim riječima, dominantan je bio personalni predznak njegove vladavine, ispred pluralnog karaktera društva i slabih institucija države (Daair, 2001).

Saleh nije uspostavio kontrolu i vlast nad djelovanjem plemena, već je upravljao odnosom ravnoteže snaga među

vodećim plemenima koji se zasnivao na dijeljenju političkih i gospodarskih beneficija. Plemenske politike činile su politiku države kao cjeline (*tribal politics are the politics of the state*)

Od ujedinjenja parlamentarni izbori održani su tri puta – 1993., 1997. i 2003. godine, i svaki je put pobjedu odnijela Salehova stranka. Oporbene stranke nisu imale povjerenja u provedbu poštenih i slobodnih izbora, već su upozoravale na krađu glasova i lažiranje izbornih rezultata, posebno naglašavajući kako većinski izborni sustav s relativnom većinom favorizira tribalizam, a ne stranački pluralizam

(Schmitz, 2011). Burrowes (2012) ovakvo stanje naziva prikrace- nom državnošću (*arrested statehood*).

Saleh je institucionalizirao političku vlast šeiha i povezo ih s političkim centrom kroz sustav patronata. Plemenska elita crpila je moć iz dva resursa: veto skupine koja je imala kapacitet blokirati odluke središnje vlade i infiltracije šeiha u vojne strukture (Fattah, 2011: 42). Clapham (1985) u svojoj podjeli lidera Trećeg svijeta na lavove i lisice Saleha definira lisicom s obzirom na njegove manipulativne i pregovaračke vještine koje su imale za cilj kontrolu opozicije.

Od ujedinjenja parlamentarni izbori održani su tri puta – 1993., 1997. i 2003. godine, i svaki je put pobjedu odnijela Salehova stranka. Oporbene stranke nisu imale povjerenja u provedbu poštenih i slobodnih izbora, već su upozoravale na krađu glasova i lažiranje izbornih rezultata, posebno naglašavajući kako većinski izborni sustav s relativnom većinom favorizira tribalizam, a ne stranački pluralizam.

Glavne prijetnje Salehovo vladavini dolazile su iz tri izvora: djelovanja *Al Qaide*, pokreta Huta na sjeveru zemlje, koji je sa svojim aktivnostima počeo već 2004. godine, te separatističkog pokreta na jugu zemlje. Saleh je džihadistima koji su se u Afganistanu borili protiv SSSR-a dao politički azil u zamjenu za njihovu pomoć u ratu s jugom. Nakon terorističkih napada na SAD 11. rujna 2001. godine razmatrala se intervencija vojnih snaga SAD-a u Jemenu zbog opravdane sumnje da su na ovom prostoru, između ostalog, smješteni i pripadnici *Al Qaide*. U cilju sprječavanja intervencije Saleh je otpočeo rat s pripadnicima ove skupine uhićenjima, progonima, likvidacijama i sličnim djelovanjem. Sigurnosnu situaciju pogoršavalo je i djelovanje Huta (ogranak šijitskog islama) koje je u obračunu sa sunitkim salafistima podrazumijevalo uporabu sredstava nasilja (Gagić,

2013: 55). Pored toga, Huti se bore protiv Salehove vlasti od ubojstva njihova vođe Huseina Badredina al Hutija i uhićenja velikog broja njihovih pripadnika nakon optužbe za organiziranje prosvjeda protiv Izraela i SAD-a 2004. godine.

Proljeće u Sani

Stopa nezaposlenosti i siromaštva u Jemenu bila je izrazito visoka, jaz između siromašnih i bogatih produbljavao se, a BDP je, i pored prihoda od nafte, opadao jer je i broj stanovnika rastao. Pokušaj provođenja gospodarskih reformi u suradnji s Međunarodnim monetarnim fondom i Svjetskom bankom nije uspio. Obrazovni i zdravstveni sustav bili su na vrlo niskoj razini razvoja i kvalitete (Burrowes, 2014: 213-214).

Jemen je zauzeo 133. mjesto od 169 država na ljestvici Indeksa ljudskog razvoja u 2010. godini. Također, 42,7 posto stanovništva živjelo je ispod nacionalne granice siromaštva, dok je 73 posto živjelo u ruralnim područjima. Više od 45 posto stanovništva imalo je ispod 15 godina, dok je 23,17 posto bilo mladih od 15 do 24 godine, od čega je većina bila nezaposlena. Zapravo, stopa nezaposlenosti 2010. godine iznosila je 39 posto (WHO, 2013). Štoviše, posljednjih je godina zbog globalne gospodarske krize i opadanja prihoda od nafte smanjena sposobnost Vlade da financira osnovne usluge u zdravstvu, školstvu i opskrbi vodom. U 2010. godini broj stanovnika procjenjivao se na 23 milijuna, što pokazuje da će, po tadašnjoj stopi rasta od tri posto, broj stanovnika 2033. godine biti dvostruko veći. S ovom stopom rasta broja stanovnika raste i siromaštvo. Rano stupanje u brak, ograničeno obrazovanje djevojčica, visok stupanj nepismenosti žena (65 posto u odnosu na nepismenost muške populacije koja iznosi 27 posto), visoka stopa adolescentskih trudnoća te nizak stupanj upotrebe kontracepcijskih sredstava doprinose ukupnoj visokoj stopi rađanja (6,2 rađanja po ženi).

Potaknuti ustancima u Tunisu i Egiptu, stanovnici Jemena odlučili su izaći na ulice i zahtijevati Salehovu ostavku. On je pak obećao da se neće kandidirati na izborima 2013. godine te da neće biti nasljeđivanja položaja, odnosno da neće prenijeti vlast na svojega sina. No, na demonstracije je ipak reagirao silom, pa je tako 18. ožujka ubijeno 52, a ranjeno 67 ljudi (Gagić, 2013: 57). U daljnjem razvoju događaja dio vojske stao je na stranu prosvjednika. Republikanska garda i određena plemena bili su uz Saleha, a na jugu su *Al Qaida* i separatistički pokret pojačali svoje djelovanje. Oporbene stranke zalagale su se za mirno rješenje problema, pri čemu su dvije najveće bile lijevo orijentirana Socijalistička stranka i ogranak Muslimanskog bratstva iz Egipta – Islah. U Islahu su vladale tri struje: jedna vjerna idejama Muslimanskog bratstva, druga salafističkom vjerovanju i treća plemenskoj orijentaciji (Gagić, 2013: 56).

Za razliku od Tunisa i Egipta režim u Jemenu nije se suočio s kolapsom, već je Saleh osigurao amnestiju od kaznenog progona za svoje dugogodišnje vladanje u zamjenu za odlazak s vlasti. To je bio rezultat Inicijative zemalja Zaljeva, čiji je osnovni cilj bio da se na ovaj način izbjegne građanski rat. Nakon pokušaja atentata na Saleha 3. lipnja, on je prebačen na liječenje u Saudijsku Arabiju. U Jemen se vratio u rujnu, a dva mjeseca nakon toga potpisao je Inicijativu zemalja Zaljeva, čime je pristao da u roku od 90 dana preda vlast (Gagić, 2013: 57).

Jemen bez Saleha

Nakon Salehova odlaska novi predsjednik *Abdu Rabu Mansur Hadi* imao je pred sobom iznimno težak zadatak da, prije svega, kroz pravnu i institucionalnu dimenziju izgradi državu koja u Weberovu smislu nikad nije postojala s obzirom na plemenski karakter jemenskog društva, čije su glavne karakteristike godinama bile kronizam i korupcija. Pored toga, Hadi se suočio s izazovom pobune Huta koji su saveznika našli u bivšem predsjedniku Salehu, zatim sa secesionistima s juga i terorističkim djelovanjem *Al Qaide*. U takvim uvjetima trebala se provesti reforma vojske i sigurnosnog sektora koji se tijekom sukoba, ionako po plemenskoj osnovi povijesno podijeljen, raspao na dijelove od kojih je svaki djelovao na temelju lojalnosti određenoj osobi, a ne državi.

Reforma i restrukturiranje oružanih snaga nisu bili samo glavni zahtjev naroda Jemena tijekom pobuna, već i inicijative Vijeća zemalja Perzijskog zaljeva. Hadi je, prije svega, imao zadatak da razoruža vojne frakcije koje su kontrolirali bivši predsjednik i njegov sin, kao i njihovi rivali te general Ali Mohsen. Predsjedničkim dekretima nastojao je uspostaviti jedinstveno zapovjedništvo nad oružanim snagama, omogućiti provedbu zakonodavstva u vezi s umirovljenjem i rotacijom generala, rješavanje pitanja "vojnika duhova"¹ i uspostavljanje ravnoteže između vojnih postrojbi u smislu njihove veličine i opremljenosti.

Nakon Salehova odlaska novi predsjednik *Abdu Rabu Mansur Hadi* imao je pred sobom iznimno težak zadatak da, prije svega, kroz pravnu i institucionalnu dimenziju izgradi državu koja u Weberovu smislu nikad nije postojala s obzirom na plemenski karakter jemenskog društva, čije su glavne karakteristike godinama bile kronizam i korupcija. Pored toga, Hadi se suočio s izazovom pobune Huta koji su saveznika našli u bivšem predsjedniku Salehu, zatim sa secesionistima s juga i terorističkim djelovanjem *Al Qaide*

Ugovorom iz Rijada utvrđeno je da je neophodno restrukturirati vojsku i da, u tom kontekstu, Hadijeva vlada mora integrirati oružane snage pod profesionalnim, nacionalnim i jedinstvenim vodstvom. Krajem 2012. godine uspostavljena su

Tablica 1. Rezultati Indeksa fragilnih država za Jemen, 2015

Zemlja	DP	REF	GG	HF	UED	ECO	SL	PS	HR	SEC	FE	EXT	Ukupno
Jemen	9,2	9,1	9,4	7,5	8,1	9,3	9,3	8,2	9,1	10,0	9,4	9,5	108,1

Izvor: Fragile States Index, 2015

*Navedene oznake odnose se na dvanaest primarnih socijalnih, gospodarskih i političkih indikatora metodologije koju je razvio Fond za mir (*Conflict Assessment System Tool – CAST*). Socijalni indikatori obuhvaćaju: REF – premještanje stanovništva i izbjeglica, GG – grupno nezadovoljstvo, HF – odljev mozgova; gospodarski su: UED – neravnomjeran gospodarski razvitak, ECO – siromaštvo i gospodarski pad (nezaposlenost, deficit, vladin dug, BDP po glavi stanovnika, inflacija i slično); političko-vojni su: SL – državni legitimitet (korupcija, razina demokracije, izborni proces, trgovina drogom i slično), PS – javne usluge (zdravstvo, obrazovanje, komunalne usluge i slično), HR – poštovanja ljudskih prava i vladavine prava, SEC – sigurnosni aparat (unutarnji sukobi, proliferacija malog oružja, pobune i protesti, broj žrtava konflikata, vojni udari, aktivnosti pobunjenika, militantnost, bombaški napadi i politički zatvorenici), FE – frakcionaliziranje elita koje uključuje borbu za moć, disidente, EXT – vanjske intervencije (prisustvo snaga za održavanje mira, prisustvo misija UN-a, vanjska vojna intervencija, sankcije) (Fragile States Index, 2015).

dva odbora s ciljem davanja preporuka za reformu sigurnosnog sektora (Hashim, 2015: 20; Gaube, 2015: 3). Pored toga, Hadi je pod pritiskom Islaha i drugih stranaka uklonio Salehove pristalice iz vojske. Takve su mjere naišle na otpor pristalica bivšeg predsjednika. Njegov polubrat Mohamed Saleh al Ahmar, inače zapovjednik zrakoplovnih snaga, prijetio da će oboriti zrakoplov koji slijeće na aerodrom u Sani ako ne bude vraćen na posao. Hadi je na kraju ipak premjestio Saleha al Ahmara na položaj pomoćnika ministra obrane, a zatim uklonio Salehova nečaka Tareka Mohameda Saleha s položaja zapovjednika mornarice, kao i mnoge druge ključne igrače iz razdoblja Salehove vladavine (Hashim, 2015: 20). Krajem 2012. godine Hadi je raspustio dvije suprotstavljene postrojbe pod zapovjedništvom Mohsena i Salehova sina Ahmeda te ih premjestio na civilne položaje – Mohsen je postao njegov posebni savjetnik, a Ahmed veleposlanik u Ujedinjenim Arapskim Emiratima. No, oni su i dalje zadržali značajnu ulogu u vojsci. Mohsen se, suprotno naređenju predsjednika, vratio da zapovijeda ostatkom njegovih snaga u obrani od napada Huta na Sanu krajem 2014. godine, dok je Ahmed Ali optužen za suradnju s postrojbama vojske koje su povezane s Hutima (Gaube, 2015: 4).

Hadi je, pored premještanja brojnih zapovjednika, regrutirao oko 30 000 novih pripadnika vojske, uglavnom pristalice Islaha, što je suprotno principu stvaranja neutralne profesionalizirane vojske. Uz navedeno, krajem 2012. godine predstavio je novu organizacijsku shemu u kojoj nije postojala ni Firka² ni Republika garda, već su one rasformirane³, što je naišlo na kritiku jer prethodno nisu provedene preporuke tehničkog odbora u pogledu provedbe zakonodavstva, rješavanja pitanja poput "vojnika duhova" i slično (Crisis Group, 2013: 17-25).

Stavljanje osobnih lojalnosti ispred profesionalizma onemogućilo je provođenje reformi. Štoviše, Salehovim odlaskom s vlasti zajamčene su određene rezervirane enklave za pripadnike vojske, odnosno amnestija za kršenja ljudskih prava, tako da ni njihova opsežna čistka nije bila zajamčena. Vojska je ostala slaba, zasnovana na plemenskoj strukturi, u kojoj su disciplinu i djelovanje određivale plemenske veze (Knights, 2013: 264). To je onemogućavalo profesionalizaciju vojske i doprinosilo njezinoj marginalizaciji. Vojska je više sličila plemenskoj miliciji nego istinskoj oružanoj snazi. Mnogi događaji pokazali su slabost sigurnosnog sektora Jemena, uključujući teroristički napad *Al Qaide* na Ministarstvo obrane Jemena 4. prosinca 2013. godine.

Pored toga, djelovanje Huta onemogućilo je Hadiju da provodi reforme u ovom, ali i drugim sektorima. Huti su u rujnu

2014. godine zauzeli Sanu i zbacili Hadija,⁴ pri čemu je vojska pokazala slabost i nesposobnost da porazi njihove snage (Hashim, 2015: 20). Uz to što je Hadi brojne generale zamijenio i dodijelio im diplomatske položaje, mnogi srednje rangirani časnici odani Salehu ostali su na svojim položajima. Prilikom napada Huta jedino je Postrojba za zaštitu predsjednika (*Presidential Protection Force*) pružala otpor, dok su ostale došle pod kontrolu Huta. Bilo je jasno da Hadijevi napori u smjeru reforme oružanih snaga nisu uspjeli te da stoga nema vojsku koja bi zaštitila njegov režim (Seitz, 2014).

Huti su sebe proglasili novom vojskom države, pa su prilikom napada na Sanu glavne mete bile sjedišta oružanih snaga, ministarstvo obrane i slično, dok su tenkove i teško naoružanje dobili uz pomoć segmenata jemenske vojske koji su dezertirali ili ih je Hadi otpustio (Gaube, 2015: 4).

Summa summarum, Huti su lako svladali snage središnjih vlasti kada su stigli u Sanu iz tri razloga: prvo, uvjeti u vojsci znatno su se pogoršali u posljednjem desetljeću Salehove vladavine; drugo, podjele između Mohsena i Saleha imaju svoje implikacije i danas; i na kraju, zbog neuspjeha predsjednika Hadija da provede reforme. Ako i bude pronađeno političko rješenje za situaciju u Jemenu, bit će opet neophodno ujediniti ostatke vojske, što je sada još teže jer se postrojbe bore jedna protiv druge (Gaube, 2015: 4).

Jemen je 2015. godine zauzeo sedmo mjesto na listi Indeksa fragilnih država sa 108,1 bodom, pri čemu je svrstan u kategoriju zemalja u grupi "visoke opasnosti" (*High Alert*) gdje su, između ostalih, Sirija i Irak (Fund for Peace, 2015).

Perspektiva Jemena

U Jemenu ne postoji središnja državna vlast, a samim time ni njezine institucije koje uključuju i vojsku. Različite vojne postrojbe ratuju jedna protiv druge na različitim stranama. U takvim uvjetima teško je predvidjeti budućnost Jemena kao države, a time i njegovih institucija, odnosno vojske i sektora sigurnosti. Drugim riječima, neophodna je sila koja će ujediniti podijeljeno društvo i uspostaviti jedinstvenu vlast s monopolom nad mehanizmima prisile i sposobnošću da konsolidira vlast i stabilizira državu. Djelovanje vanjskih sila, odnosno Saudijske Arabije, može samo doprinijeti daljnjem rascjepkavanju ionako razorene države. Odgovornost prije svega snose Jemenci jer su dopustili ovakav razvoj situacije umjesto da mirnim putem riješe sporna pitanja, a zatim i vanjske sile koje

u ovom konfliktom području uočavaju priliku da ostvare vlastite ciljeve preko poželjnih posrednika – Irak i Iran od Huta, a Saudijska Arabija i SAD od sunita. Nepostojanje središnje vlasti koju priznaje cjelokupno društvo omogućilo je nasilno djelovanje različitih oružanih skupina, pri čemu je Jemen izgubio sve elemente državnosti. Time se etiketa "razoreno plemensko društvo" može u potpunosti primijeniti s ciljem opisa situacije u "državi" u kojoj dominiraju ekstremističke i radikalne struje, odnosno koja se suočava s najvećom krizom u svojoj povijesti.

Bilješke

- 1 Pojam "vojnici duhovi" (*ghost soldiers*) odnosi se na vojnike koji su bili na platnom spisku vojske, ali nikada nisu obavljali svoje vojne dužnosti ili su to radili rijetko. Njihove navodne plaće i ostale beneficije uzimali su zapovjednici (Crisis Group, 2013: 4).
- 2 Firka je oklopna vojna postrojba poznata i pod nazivom *the 1st Armoured Division*, na čelu s Alijem Mohsenom. Firka je osnovana ranih osamdesetih godina prošloga stoljeća i bila je prva i najveća postrojba jemenske vojske (Crisis Group, 2013: 4).
- 3 Vojska je zasnovana na regijama čiji je broj s pet povećan na sedam. Sjeverozapadna komanda Alija Mohsena prepolovljena je, snage su podijeljene u četiri službe – vojska, mornarica, zrakoplovne snage i granična kontrola, a formirana su još dva zapovjedništva: *Missile Command*, izravno odgovoran predsjedniku, i *Special Operations Command*. Prema tadašnjim procjenama, reforma vojske trebala je trajati od tri do pet godina (Crisis Group, 2013: 21).
- 4 Huti su borbu počeli 2004. godine te su uspostavili kontrolu nad regijom Sada na krajnjem sjeveru zemlje, a 2014. godine zauzeli su Sanu i početkom 2015. godine protjerali legitimno i legalno izabranog predsjednika Abda Rabuha Mansura Hadija. Daljnje djelovanje prema jugu izazvalo je otpor sunita i dalo razlog Saudijskoj Arabiji da intervenira sa službenim obrazloženjem da obrani legalno izabranu vlast i stabilizira državu. Saudijska Arabija, u suradnji s Egiptom, Marokom, Jordanom, Ujedinjenim Arapskim Emiratima, Bahreinom, Kuvajtom, Katarom, Sudanom i Pakistanom te uz potporu Sjedinjenih Američkih Država, pokrenula je zračnu intervenciju na Jemen s ciljem svladavanja Huta. Nakon intervencije 2009. godine, također protiv Huta, te 1960-ih u građanskom ratu ovo je treći put da Saudijska Arabija vojno djeluje u nekadašnjoj sretnoj Arabiji, a sada najsiromašnijoj arapskoj zemlji (Gagić, 2013: 2014).

Literatura

Burrowes, Robert (2014) Republic of Yemen. U: Gasiorowski, Mark (ur) *The governments and politics of the Middle East and North Africa* (str. 197-223). Boulder: Westview Press.

Clapham, Christopher (1985) *Third World Politics*. London: Routledge.

Crisis Group (2013) Yemen's Military-Security Reform: Seeds of New Conflict? Crisis Group Middle East Report: 139. <https://www.crisisgroup.org/middle-east-north-africa/gulf-and-arabian-peninsula/yemen/yemen-s-military-security-reform-seeds-new-conflict> Pristupljeno 5. kolovoza 2016.

Daair, Omar (2001) Authoritarian rule in a plural society: The Republic of Yemen. MSc dissertation, School of Oriental and African Studies, London. <http://www.al-bab.com/yemen/pol/daair1.htm> Pristupljeno 15. rujna 2016.

Fattah, Khaled (2010) A Political History of Civil-Military Relations in Yemen. *Alternative Politics, Special Issue 1*: 25-47. <http://alternatifpolitika.com/site/dosyalar/arsiv/Kasim2010-OzelSayi/2.khaled-fattah-a-political-history-of-civil-military.pdf> Pristupljeno 4. rujna 2016.

Fundforpeace.org (2015) Fund for Peace. Fragile States Index 2015. <http://fsi.fundforpeace.org/rankings-2015> Pristupljeno 2. kolovoza 2016.

Gagić, Marko (2013) Političke promene u Jemenu – revolucija kompromisom. *Politički život – časopis za analizu politike* (8): 52-62.

Gagić, Marko (2014) Ima li države u Jemenu. *Vreme* (1245): 13. studenoga. <http://www.vreme.com/cms/view.php?id=1244126> Pristupljeno 9. rujna 2016.

Gaub, Florence (2015) Whatever Happened to Yemen's Army? European Union Institute for Security Studies, Brief No. 9. http://www.iss.europa.eu/uploads/media/Brief_9_Yemen.pdf Pristupljeno 5. kolovoza 2016.

Hashim, Ahmed (2015) The Man on Horseback: The Role of the Military in the Arab Revolutions and in their Aftermaths, 2011-2015. *Middle East Perspectives*.

https://mei.nus.edu.sg/themes/site_themes/agile_records/images/uploads/Middle_East_Perspectives_7_Hashim.pdf Pristupljeno 5. kolovoza 2016.

Knights, Michael (2013) The Military Role in Yemen's Protests: Civil-Military Relations in the Tribal Republic. *The Journal of Strategic Studies* 36 (2): 261-288.

Schmitz, Charles (2011) Understanding the Role of Tribes in Yemen. <https://www.ctc.usma.edu/posts/understanding-the-role-of-tribes-in-yemen> Pristupljeno 4. rujna 2016.

Seitz, Adam (2014) Ties That Bind and Divide: The Arab Spring and Yemeni Civil-Military Relations. U: Lackner, Helen (ur) *Why Yemen Matters: A Society in Transition* (str. 50-67). London: Saqi Books.

Un.org (2015) UN News Center, 'Yemen is collapsing before our eyes', UN chief warns, urging international support to end crisis. <http://www.un.org/apps/news/story.asp?NewsID=50068#.Vx9kgiZmA5s> Pristupljeno 30. kolovoza 2016.

WHO (World Health Organization) (2013) Yemen The Country Cooperation Strategy. http://www.who.int/countryfocus/cooperation_strategy/ccsbrief_yem_en.pdf Pristupljeno 20. kolovoza 2016. ■